

помітна в тих випадках, коли не можна точно описати всі відомі взаємозв'язки, але можна виділити деякий набір показників, що характеризують досліджуване явище. Нейронні мережі добре відчують внутрішню динаміку і кореляцію між соціально-економічними показниками, що дозволяє отримати більш точні оцінки.

Цінність пропонованих у роботі методів і розрахунків істотно зростає при системному підході до моделювання й прогнозування показників ринку праці. Вони здатні дати багатий прогнозно-аналітичний матеріал для ефективного вирішення позначених макроекономічних проблем у сфері зайнятості й на ринку праці,

базуючись на реалізації відповідної державної політики зайнятості. Перспективами подальших досліджень є розроблення нових моделей прогнозування для тих показників ринку праці, прогнози яких доцільно обчислювати на базі нейромережного підходу.

Список використаних джерел

1. Берндт Э.Р. Практика эконометрики: классика и современность / Э.Р. Берндт. – М. : Юнити-Дана, 2005. – 318 с.
2. Ежов А.А. Нейрокомпьютинг и его применения в экономике и бизнесе / А.А. Ежов, С.А. Шумский. – М. : МИФИ, 1998. – 224 с. – (Серия "Учебники экономико-аналитического института МИФИ").

3. Офіційний сайт Головного управління статистики Київської області. – Режим доступу : <http://www.oblstat.kiev.gov.ua/>
4. Офіційний сайт Державного управління статистики України. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>
5. Сайт компанії BaseGroup Labs. – Режим доступу : www.basegroup.ru
6. Хайкин С. Нейронные сети / С. Хайкин. – 2-е изд. – М. : И.Д. Вильямс, 2006. – 1104 с.
7. Шарапов О.Д. Економічна кібернетика : навч. посіб. / О.Д. Шарапов, В.Д. Дербенцев, Д.Є. Семьонов. – К. : КНЕУ, 2005. – 231 с.

Стаття надійшла 12.03.2012 р.

УДК 338

О.В. Астахова,

кандидат економічних наук

(Інститут підготовки кадрів державної служби зайнятості України, м. Київ)

Невиробнича сфера: показники ефективності

У статті розглядаються загальні питання невиробничої сфери та визначення її ефективності.

Ключові слова: невиробнича сфера, показники ефективності.

Постановка проблеми. Рівень життя людей не зводиться тільки до зростання доходів і збільшення виробництва товарів народного споживання, а охоплює багато інших сторін і умов їхнього життя: торгівлю, побутове обслуговування, фінанси, освіту, культуру, охорону здоров'я, фізкультуру і спорт, армію, змістовне використання вільного часу, соціальне забезпечення, управління тощо.

Сучасна невиробнича сфера являє собою значний сектор світового економічного простору. У ній зайнята більшість працездатного населення, яке створює помітну частину валового національного доходу. Різноманіття умов функціонування її галузей і організації праці робить невиробничу сферу гарантом практично загальної зайнятості. При

цьому люди не просто знаходять місце роботи, але, маючи можливість вибору професії і поля трудової діяльності виходячи зі своїх особистих схильностей (психологічні і соціальні особливості, структура особистісної мотивації, культурні й етнічні стереотипи), в ідеалі досягають подолання відчуження праці, перетворення її з обов'язку на умову самореалізації.

Загалом базові (первинні) потреби (за класифікацією А. Маслоу) як невідемні умови людської життєдіяльності (їжа, сон, притулок) створюються у сфері виробництва. Невиробнича ж сфера, яка задовольняє лише вторинні потреби, безумовно, менш важлива. Однак у міру розвитку суспільства діапазон цих потреб стає все ширшим, а необхідність їх задоволення все суттєвішою. Життя сучасної людини неможливе без підприємств охорони здоров'я, освіти,

правопорядку. Навіть організація дозвілля і розваг, які дають змогу знімати стреси й перевантаження, властиві сучасному виробництву, є соціально значимою. Не менш важливі й галузі, що становлять виробничу інфраструктуру (торгівля, фінанси), яка забезпечує зростання ефективності виробництва, прискорення обороту капіталу, реалізуючи переваги поділу праці.

Невиробничі галузі створюють умови для всебічного розвитку здібностей і творчої активності працівників – головної виробничої сили суспільства.

Збільшення затрат суспільної праці в невиробничій сфері та активна роль останньої в прискоренні соціально-економічного розвитку країни роблять вельми актуальним дослідження економічних питань цього сектору народного господарства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. За кордоном невиробнича сфера є не просто предметом вивчення, що природно доповнює курс економіки підприємств промисловості, сільського господарства, а стала галуззю наукового знання, що визначає закономірності й національні особливості функціонування економіки.

Основоположником вивчення сфери послуг вважається Жан Фурастьє. Наступні дослідники сформулювали два напрями – оптимістичний і песимістичний, відповідно до яких по-різному оцінюються роль і перспективи розвитку невиробничої сфери. До першого можна віднести Д. Белла (1973), А. Гартнера і Ф. Різмана (1978), до другого – В. Баумоль і Дж. Гершіні (1981).

У 90-х роках ХХ ст. вивчення сфери послуг поглибилися збором структурної та країнознавчої статистичної інформації. Не можна не відзначити якість і тривалість моніторингових розробок. Дослідження охопили не тільки розвинені країни, а й ті, що розвиваються, де такі дослідження оплачуються міжнародними банками і фондами.

На думку Х. Хоуссермана і В. Зібеля (Dienstleistungsgesellschaften, 1995), особливості розвитку сфери послуг у різних країнах можна звести до *трьох типових моделей*.

Німецька модель характеризується: високим рівнем заробітної плати, в тому числі й у сфері послуг, що зумовлює їх відносно дорожнечу; схильністю населення до самообслуговування внаслідок традиційної привабливості для населення домашньої праці, великою кількістю непрацюючих жінок, дорожнечею послуг; великою часткою виробничих послуг, що включаються статистикою у сферу виробництва, зменшуючи цим кількість зайнятих у сфері “чистих” споживчих послуг. Хоуссерманн і Зібель роблять висновок, що сфера послуг у Німеччині має вищий рівень механізації внаслідок поділу праці, вищі ціни, меншу схильність населення до споживання послуг.

Шведська модель відрізняється: високою часткою державних послуг (фінанси, соціальна політика); переважанням комунальних (безкоштовних) послуг над приватними; без-

коштовна освіта, охорона здоров'я; великими податками, що скорочують сімейні доходи і створюють цим додаткову потребу в праці жінок і відносно високу зайнятість; значною часткою жінок у сфері послуг.

Особливістю американської моделі є: схильність населення до споживання послуг, що пояснюється великою завантаженістю на роботі, необхідністю економити час, психологічною схильністю до споживання; розвиненість і надзвичайне різноманіття сфери послуг; індивідуальний характер виробництва послуг.

Узагальнюючи теоретичні висновки світової науки, можна сказати таке. На першому етапі, в ході теоретико-аналітичних досліджень було виявлено сутність послуг як особливого продукту праці, соціальну роль і економічні наслідки їх зростаючого виробництва. Другий етап уже протягом 30–40 років пов'язаний із збором статистичної інформації – моніторингом структури зайнятості у світовому масштабі [1].

Невиробнича сфера (сфера послуг) у нашій країні практично не вивчається. Наукові дослідження в Україні полягають, по-перше, у виявленні кореляційних зв'язків між розширенням сфери послуг і факторами соціально-економічного розвитку країни; по-друге, у проведенні структурного аналізу сфери послуг як способу більш достовірного й обґрунтованого її вивчення. Серйозним гальмом для проведення порівняльних досліджень є принципові відмінності в підході до вимірювання зайнятості. В Україні її оцінюють за належністю підприємств до галузі, у світовій статистиці – за фактичною зайнятістю, за професією працівників або їх соціальним статусом (у світовій практиці прийнятий поділ зайнятих на чотири групи: власники, наймані працівники, члени сімей, що допомагають, і неофіційно зайняті) [1].

Постановка завдання. Підвищення ефективності і якості праці – центральна проблема господарської практики, важлива умова прискорення соціально-економічного розвитку країни. Це, зокрема, цілком стосується невиробничої сфери. Її ефективність має оцінюватися насамперед виходячи із народногосподарських позицій. Отже, до уваги необхідно

брати всі напрями впливу цієї сфери на зростання виробництва, підвищення добробуту населення і створення умов для всебічного розвитку особистості.

Виклад основного матеріалу.

Інтенсифікації матеріального виробництва сприяє розвиток багатьох невиробничих галузей. Наприклад, такі галузі, як наука й освіта, безпосередньо пов'язані з формуванням науково-технічного потенціалу країни. Результати наукових досліджень, втілюючись у новій техніці, технологіях, новітніх методах організації виробництва тощо, створюють основу для підвищення якості праці, що свідчить про високе народногосподарське значення науки.

Освіта сприяє поширенню наукових знань, забезпечує загальноосвітню та спеціальну підготовку кадрів відповідно до сучасних вимог. Підвищення кваліфікації працівників дає їм змогу працювати ефективніше і тим самим позитивно впливає на обсяги виробництва суспільного продукту і зростання національного доходу.

Успіхи в галузі охорони здоров'я, що забезпечують відносне зниження захворюваності і смертності, допомагають зменшувати втрати на виробництві, сприяють оздоровленню працівників, а отже, підвищенню їхньої працездатності та результативності їхньої праці.

Вагомим є внесок сфери побутового обслуговування та житлово-комунального господарства у покращення умов відтворення робочої сили. Збільшення обсягів і підвищення якості послуг цих галузей обертається, крім усього іншого, збільшенням вільного часу, а раціональне використання вільного часу все більшою мірою забезпечується розвитком тієї ж таки невиробничої сфери, зокрема таких галузей, як культура і мистецтво, фізична культура, туризм тощо.

Таким чином, виходячи з інтересів економіки, ефект від розвитку невиробничої сфери виявляється перш за все в зростанні валового внутрішнього продукту (ВВП). Але це не єдиний результат впливу невиробничої сфери на економіку в масштабах країни. Народногосподарський ефект від розвитку невиробничої

сфери складається із прямого і непрямого ефекту. Прямий ефект виражається кількістю і якістю послуг, які надала безпосередньо невиробнича сфера, непрямий – перш за все кількістю і якістю матеріальних благ, що додатково отримані за рахунок підвищення впливу цієї сфери на матеріальне виробництво. Матеріальні блага – це продукція матеріального виробництва, але в її обсязі опосередковано відображаються і зусилля працівників невиробничої сфери. В економічній літературі цей ефект називається також супутнім.

Якщо мова йде не про всю невиробничу сферу, а про окрему її галузь, непрямий (супутній) ефект, що досягається в результаті розвитку цієї галузі, виражається не тільки в прирості продукції матеріального виробництва, а й у збільшенні обсягу послуг інших невиробничих галузей. Наприклад, розвиток освіти, забезпечуючи наповнення всіх ланок народного господарства висококваліфікованими кадрами, сприяє підвищенню результативності роботи не тільки підприємств промисловості, сільськогосподарства, будівництва і т. ін., а й організацій охорони здоров'я, науки, культури, житлово-комунального господарства, побутового обслуговування тощо. Однак найбільше значення, як правило, має ефект, що досягається у сфері матеріального виробництва. Його доцільно вимірювати приростом національного доходу або продуктивності праці, отриманим за рахунок удосконалення виробництва на базі використання результатів невиробничої сфери.

Отже, безпосередній (прямий) ефект, пов'язаний із витратами в галузі чи ланці невиробничої сфери, полягає в задоволенні конкретних потреб населення в їх послугах. Непрямий (супутній) ефект виражає вплив цієї галузі або ланки на розвиток інших ланок економіки. Безпосередній ефект залежить виключно від роботи працівників цієї сфери. На відміну від нього на непрямий ефект впливає також діяльність споживачів послуг.

Наприклад, непрямий ефект витрат на освіту складається, умовно кажучи, в три етапи. Перший етап – це процес праці працівників освіти, результатом якого є безпосередній

ефект (він втілюється в наданих послугах). Другий етап – це процес засвоєння знань і навичок тими, хто навчається, третій – процес використання цих знань і навичок безпосередньо на виробництві. Перші два етапи частково збігаються в часі, третій, як правило, починається після того, як навчання вже закінчене. Для досягнення високого ефекту необхідно, щоб усі три етапи відбувалися найбільш ефективно.

Аналогічні етапи можна виділити у формуванні ефекту витрат на наукові дослідження. Перший етап – саме дослідження, яке завершується досягненням безпосереднього ефекту (у даному разі він полягає в прирості знань). Другий етап – впровадження наукового досягнення у виробництво, наприклад, створення нового обладнання. І, нарешті, третій етап – використання нового обладнання, що підвищує продуктивність праці і таким чином сприяє отриманню непрямого ефекту. На цьому етапі, як правило, досягається швидка окупність витрат, що були зроблені на двох попередніх.

Отже, непрямий ефект визначається досягненням безпосереднього ефекту в ході надання послуг та забезпеченням на цій основі якісного вдосконалення робочої сили і засобів виробництва, а також раціональним використанням останніх у сфері матеріального виробництва. Тому виняткове значення має узгодженість і тісна взаємодія в розвитку обох сфер народного господарства, врахування можливостей та інтересів виробничої сфери при визначенні темпів і пропорцій зростання невиробничої сфери.

Розподіл ресурсів між двома сферами економіки, а також між галузями та ланками кожної із них необхідно здійснювати, керуючись інтересами розвитку всього народного господарства. Адже, якщо мова йде про ресурси, які можуть використовуватись у різних ланках невиробничої сфери, а часом і в матеріальному виробництві, важливо вибрати таке рішення, яке забезпечить найвищий сукупний результат. У цьому разі необхідно брати до уваги міжгалузеві взаємозв'язки і той вплив, який витрати в одній ланці економіки мають на роботу інших. Інакше кажучи, потріб-

но враховувати не тільки безпосередній (прямий), а й непрямий ефект.

По-іншому необхідно підходити до оцінювання ефективності, коли аналізується ступінь раціонального використання ресурсів, що вже закріплені за галуззю, підприємством чи закладом. Вирішуючи таке завдання, необхідно сконцентрувати увагу на процесах, що відбуваються в самій галузі чи ланці. Оцінювання непрямого ефекту при цьому недоцільне.

Наприклад, у зв'язку з конкретними потребами виробництва непрямий ефект витрат на підготовку інженерів-механіків може в якийсь момент виявитися вищим, ніж ефект підготовки інженерів-електриків. Цю обставину необхідно враховувати, удосконалюючи пропорції розвитку системи вищої освіти, направляючи додаткові кошти насамперед в ті ланки, робота яких максимальною мірою позначається на загальних народногосподарських результатах. Як правило, це ланки, що готують кадри для галузей матеріального виробництва, які найшвидше розвиваються, визначають новітній напрям технічного прогресу. Однак досягнення найбільшого непрямого (супутнього) ефекту не завжди збігається з найбільш раціональною організацією господарської діяльності всередині установи. Хоча невисокий непрямий ефект означає, що ресурсну базу і обсяг послуг даної установи не потрібно швидко нарощувати, звідси не випливає, що колектив працює недостатньо інтенсивно чи не повною мірою вирішує поставлені перед ним завдання. Народногосподарське значення цих завдань може бути різним, але кожна ланка невиробничої сфери має працювати напружено.

Отже, визначаючи перспективи розвитку галузей невиробничої сфери, удосконалюючи їх пропорції, потрібно брати до уваги як прямий, так і непрямий (супутній) ефект. В той же час при оцінюванні раціональності господарювання, ступеня доцільного використання ресурсного потенціалу всередині галузі чи ланки невиробничої сфери необхідно враховувати лише прямий (безпосередній) ефект. У першому випадку визначається ефективність розвитку невиробничої сфери чи її структурних

підрозділів, а в другому – ефективність господарювання в них.

Ефективність розвитку невиробничої сфери оцінюється з народногосподарських позицій як ефективність витрат у ній. Ефективність господарювання оцінюється з внутрішньогалузевих позицій. Тому її ще часто називають галузевою, або внутрішньою. Треба, однак, мати на увазі, що остання може оцінюватися не тільки на рівні галузі, а й на рівні всієї невиробничої сфери, а також будь-якої її ланки (підприємства, установи, регіонального комплексу тощо), яка розпоряджається ресурсами та використовує їх. Важливо підкреслити, що хоча внутрішня (галузева) ефективність безпосередньо не відображає міжгалузевих взаємозв'язків, її підвищення в підсумку забезпечує зростання народногосподарських результатів.

При оцінюванні ефективності господарювання безпосередній ефект порівнюється з величиною використаних ресурсів (чисельністю зайнятих, вартістю основних фондів, їх потужністю, пропускнуною спроможністю закладів і т. ін.) або ж витратами, вираженими, як правило, в грошовій формі. При оцінюванні ефективності розвитку порівнюються, з одного боку, приріст ресурсного потенціалу, додаткові витрати, капітальні вкладення, а з другого – отриманий у результаті приріст обсягу послуг, а також продукції матеріального виробництва. Величина приросту свідчить про ефективність змін, що відбуваються в усьому народному господарстві під впливом витрат у невиробничій сфері, з урахуванням соціально-економічних наслідків удосконалення факторів виробництва, тобто непрямого (супутнього) ефекту [2].

Основну функцію праці в невиробничій сфері становить вплив на людину, суспільну свідомість і відносини між людьми. Тому соціальний аспект ефективності в цій сфері має особливе значення. Соціальний ефект, що досягається в невиробничій сфері, проявляється у фізичному і духовному вдосконаленні особисто-

сті, розвиткові суспільних відносин тощо. Прикладами досягнення соціального ефекту можуть слугувати позитивні зрушення у стані здоров'я, освітньому і культурному рівні населення, збільшенні вільного часу та його раціонального використання тощо. Інакше кажучи, соціальний ефект виражається в якостях особистості і рисах суспільного життя, що змінюються під впливом діяльності працівників невиробничої сфери.

Послуги невиробничої сфери не тотожні соціальному ефекту, що досягається за їх допомогою. Наприклад, соціальний ефект у вигляді зміцнення здоров'я і збільшення середньої тривалості життя може досягатися за рахунок збільшення обсягів і підвищення якості медичних послуг, але при цьому суттєве значення мають й інші фактори, а саме: умови праці і побуту людей.

Соціальний ефект, а значить, і соціальну ефективність, як правило, неможливо безпосередньо визначити за допомогою показників, що базуються на грошовій оцінці результатів праці в невиробничій сфері. Такі показники придатні для визначення прямого і непрямого економічних ефектів. Економічний ефект виражається в обсягах послуг невиробничої сфери, додатково вироблених матеріальних благах, а також в економії ресурсів, скороченні витрат.

Прагнення забезпечити найбільш високі показники економічного ефекту, який частіше за все оцінюється обсягом наданих послуг, виручкою підприємства чи прибутком, який воно отримує, часом не узгоджується із метою досягнення найбільших соціальних результатів. Це не означає, однак, що вимоги підвищення економічної та соціальної ефективності принципово не сумісні. Неузгодженість частіше за все виникає тому, що ціни на послуги високого соціального значення свідомо утримуються на нижчому рівні, що призводить до заниження грошової оцінки таких послуг. Якщо ж повністю врахувати суспільно необхідні витрати і взяти до уваги, що високий якості послуг повинна, як правило,

відповідати висока грошова оцінка, то показники економічної ефективності можуть значною мірою відобразити й тенденції соціальної ефективності, адже якість послуг – це в першу чергу їхня здатність задовольняти соціально значущі потреби людини [2].

Поняття економічної та соціальної ефективності можуть бути застосовані до будь-якої галузі невиробничої сфери. Разом із тим в окремих галузях використовуються специфічні критерії ефективності, що пов'язані з конкретним змістом трудових процесів. Так, в охороні здоров'я використовується поняття медичної ефективності, в освіті – педагогічної і т. п. З точки зору цих критеріїв можна судити про успішність виконання галузю чи ланкою невиробничої сфери притаманних їм особливих функцій, тоді як критерії економічної та соціальної ефективності характеризують їхню результативність з позицій соціально-економічного розвитку в цілому.

Висновки. Використання в практиці господарювання підприємств і установ невиробничої сфери показників ефективності господарювання, націлених на раціональне використання матеріальних, трудових, фінансових ресурсів, забезпечить більш тісний взаємозв'язок як матеріального стимулювання, так і матеріальної відповідальності колективів за досягнуті результати, посилення контролю вищих органів за витрачанням ресурсів, якістю послуг і культурою обслуговування населення.

Список використаних джерел

1. *Меньшикова Г.А.* Экономика и социология непроизводственной сферы / Г.А. Меньшикова. – СПб., 2001. – 201 с.
2. *Экономика, организация и планирование непроизводственной сферы* / [Е.М. Бубнова, Е.Н. Жильцов, Г.П. Иванов и др.] ; под ред. Е.Н. Жильцова. – М., 1987. – 200 с.

Стаття надійшла 15.06.2012 р.